

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ІВАНА ФРАНКА

ЛУКАНИНЕЦЬ РЕНАТА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 811.161.2'373.7:811'373.45'02

**ФРАЗЕОЛОГІЗМИ АНТИЧНОГО ПОХОДЖЕННЯ
В УКРАЇНСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ:
ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ**

10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Дрогобич – 2024

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі прикладної лінгвістики ДВНЗ «Ужгородський національний університет» Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор філологічних наук,
професор **Наталія ВЕНЖИНОВИЧ**,
ДВНЗ «Ужгородський національний
університет»,
завідувач кафедри української мови.

Офіційні опоненти – доктор філологічних наук,
доцент **Наталія КОВАЛЕНКО**,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка,
професор кафедри української мови;

кандидат філологічних наук,
доцент **Дмитро СИЗОНОВ**,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
доцент кафедри стилістики
та мовної комунікації.

Захист відбудеться 06 червня 2024 року об 11.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 36.053.02 у Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка за адресою: 82100, Львівська обл., м. Дрогобич, вул. Тараса Шевченка, 24, авд. 52.

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка за адресою: 82100, Львівська обл., м. Дрогобич, вул. Лесі Українки, 2 та на офіційному сайті Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (<https://dspu.edu.ua/science/spec-rady/ukr-language/>).

Автореферат розіслано 06 травня 2024 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат філологічних наук, доцент

Ірина ПАТЕН

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Мова перебуває в нерозривному зв'язку з культурою, розвиваючись у межах аксіологічних парадигм разом із її носіями. Вона віддзеркалює культуру, вербалізує звичаї, окреслює ментальність, формує стереотипи поведінки. Культурологічні особливості виявляються на всіх рівнях мовної системи, проте найяскравіше їх можна простежити на прикладі фразеологізмів, за допомогою яких у стисnutій формі зафіксовано унікальне бачення світу представниками певної лінгвоспільноти.

Найбільш культурно значущими вважають фразеологічні одиниці, сформовані на власне українському мовному ґрунті. У фундаментальних працях Н. Бабич, Л. Скрипник, М. Демського, Л. Лисиченко, В. Ужченка, М. Жуйкової, О. Селіванової закладено основи вивчення фразем як вагомих репрезентантів мовної картини світу українців. Особливості відтворення у фразеологізмах світобачення народу досліджували В. Васильченко, Н. Венжинович, І. Голубовська, В. Жайворонок, І. Іванова, О. Каракуця, Н. Коваленко, О. Комар, В. Кононенко, Ж. Краснобаєва-Чорна, О. Левченко, О. Майборода, В. Манакін, Л. Мельник, К. Мізін, О. Назаренко, І. Патен, Ю. Письменна, М. Полужин, Д. Сизонов та ін. Зв'язок мови й міфу вивчали Н. Кобиленко, О. Колесник, В. Куєвда, І. Чибор та ін. Рецепцію античності в українській мові студіювали Я. Билиця, У. Билиця, В. Вакуленко, В. Денисюк, А. Савенко, О. Сагірова, О. Скубашевська та ін.

Усі дослідники суголосні в тому, що у фразеологізмах як особливих мовних елементах відтворено світобачення лінгвоспільноти. Проте зазвичай у наукових розвідках йдеться про фразеологічні одиниці (далі – ФО), утворені на власне українському мовному ґрунті. Запозичені ж фраземи часто трактують як чужорідні, що є не частиною національномовної картини світу, а таким утворенням, яке зберігає в собі відголоски іншої культури, проте аж ніяк не мови-реципієнта.

Попри численні розвідки в руслі лінгвокультурології, в українському мовознавстві наразі немає цілісного дослідження, присвяченого особливостям запозичення фразеологізмів античного походження на власне український мовний ґрунт, їхній фрагментарній всеохопності, що пронизує найактуальніші аспекти культури українців; еволюції асоціативного поля цих утворень; динаміці значень фразеологічних одиниць та впливу суспільно-політичних кризових зрушень на асоціативне поле ФО античності.

Актуальність пропонованого дослідження зумовлена необхідністю: 1) комплексного аналізу особливостей запозичення фразеологізмів античного походження в українській лінгвокультурі; 2) виявлення національної ментальності крізь призму запозичених фразем через порівняльний аналіз та культурологічний коментар; 3) простеження особливостей концептуалізації навколишньої дійсності засобами фразеології античності; 4) реконструювання ментальних зв'язків у свідомості представників певної лінгвоспільноти на конкретному часовому зрізі за допомогою експериментальних методик; 5) виявлення динаміки асоціативного поля фразеологізмів та впливу війни як суспільно-політичного явища на формування цих змін.

Зв'язок роботи з науковими планами і програмами. Дисертацію виконано в межах наукової теми кафедри прикладної лінгвістики ДВНЗ «Ужгородський національний університет» «Актуальні проблеми лінгвістичних досліджень» (номер державної реєстрації 0123U101511).

Мета дослідження – виявити та описати власне національні ознаки в запозичених фразеологізмах античного походження, особливості їхнього сприйняття мовцями в лінгвокультурологічному аспекті.

Реалізація мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- 1) простежити взаємозв'язок мови і культури, мови і ментальності;
- 2) виявити культурно-національну конотацію фразеологічних одиниць античного походження;
- 3) дослідити особливості концептуалізації дійсності засобами фразеології античності;
- 4) продемонструвати актуалізацію фразем на конкретному часовому зрізі за допомогою методики вільного асоціативного експерименту;
- 5) простежити вплив війни як суспільно-політичного катаклізму на асоціативне поле фразеологізмів;
- 6) окреслити динаміку асоціативного поля фразеологізмів античного походження за результатами двоетапного опитування.

Об'єкт дослідження – фразеологічні одиниці античного походження, зафіксовані в тлумачних та фразеологічних словниках, збірниках, довідниках та українському дискурсі.

Предмет дослідження – лінгвокультурологічні особливості рецепції античних фразеологізмів на власне український мовний ґрунт.

Матеріалом дослідження слугували фразеологізми, відібрані зі словників, довідників, збірників (Англійсько-українські словники. 2011–2020; Англо-український фразеологічний словник / Уклад. К.Т. Баранцев; Багнюк А. Символи українства; Білоноженко В.М. та ін. Словник фразеологізмів української мови; Войтович В. Українська міфологія; Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури; Енциклопедичний словник символів культури України; Забіяка В.А. Світ фразеологізмів; Коваль А.П., Коптілов В.В. Крилаті вислови в українській літературній мові; Конкульовський В. Money spent on the brain is never spent in vain: Словник фразеологізмів; Плачинда С.П. Словник давньоукраїнської міфології; Словник української мови: В 11 т.; Словник античної міфології / Упоряд. І. Я. Козовик, О. Д. Пономарів; Філософський енциклопедичний словник; Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологічний словник української мови; A Concise Dictionary of Classical Mythology / Pierre Grimal, Stephen Kershaw, Stephen Kershaw; The American Heritage Dictionary of Idioms / Edited by Christine Ammer; Bień J.S., Linde-Usiekniewicz J. Słownik języka polskiego pod red. W. Doroszewskiego; Duden «Das große Wörterbuch der deutschen Sprache»: in 6 Bd.; Duden. Wörterbuch; Dźwigoł, R. Polskie ludowe słownictwo mitologiczne; English Idioms / Edited by James Main Dixon; Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik; Słownik języka polskiego; The Oxford Dictionary of Idioms. 2nd ed., revised / Edited by Judith Siefring; Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego та ін.); тексти художніх творів, новинних сюжетів онлайн-порталів

та корпус української мови (Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК)); 51 200 реакцій, які надали 1600 респондентів на 32 стимульні матеріали в 2016 р. та 44 896 реакцій, які надали 1403 інформанти на 32 фраземи- та міфологеми-стимули в 2022 р. Усього – 96 096 реакцій, які надали 3003 респонденти віком від 10 до 22 років.

Методи дослідження вмотивовані окресленими завданнями і мають комплексний характер. Фразеологізм – складна культурно навантажена структура, для найповнішого аналізу якої необхідний міждисциплінарний вектор дослідження, тож у нашій роботі використовуємо порівняльний аналіз українських фразеологізмів із подібними в близькоспорідненій польській та віддаленоспоріднених англійській і німецькій мовах. Оскільки ґрунтовно дослідити інтернаціональну одиницю можна, тільки залучивши методологію кількох наук, застосовуємо *лінгвокультурологічний аналіз*, який уможливорює всебічне студіювання фразеологізму та його рецепцію на власне українському мовному ґрунті. *Дискурс-аналіз* дає змогу простежити вживання фразеологізмів не ізольовано, а в межах як художніх, так і публіцистичних текстів. За допомогою *концептуального аналізу* виявлено особливості категоризації дійсності засобами фразеології, їхній вплив на світоглядну картину мовців. *Психолінгвістичний метод вільного асоціативного експерименту* використано з метою виявлення актуалізації фразем у свідомості мовців та динаміки асоціативного поля. Застосовано методику *кількісного аналізу* для з'ясування відсоткового співвідношення лексико-семантичних груп асоціатів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в дисертаційній роботі *вперше* у вітчизняному мовознавстві

- здійснено комплексне дослідження фразеологізмів античного походження в українській мовній картині світу;
- виявлено національну специфіку фразеологічних одиниць античного походження;
- простежено взаємозв'язок мови і культури, мови і ментальності на матеріалі зазначених фразем;
- проаналізовано особливості концептуалізації дійсності засобами фразеології античності;
- продемонстровано актуалізацію фразем на конкретному часовому зрізі за допомогою методики вільного асоціативного експерименту;
- описано вплив війни як суспільно-політичного катаклізму на асоціативне поле фразеологізмів;
- окреслено динаміку асоціативного поля фразеологізмів античного походження за результатами двоетапного опитування.

Теоретичне значення роботи вбачаємо у вдосконаленні нами методики проведення лінгвокультурологічного аналізу фразеологізмів античного походження. Отримані результати можна використати для опису інших тематичних груп фразем на матеріалі різних мов, а також для зіставних розвідок у загальноукраїнському та європейському контекстах. Виявлені національні особливості мови-реципієнта в запозичених фразеологізмах, порівняльний аналіз рецепції античності на прикладі близькоспорідненої

польської та віддаленоспоріднених англійської й німецької мов, комплексний аналіз асоціативного поля фразеологізмів на основі експериментальних методик дослідження можуть стати основою для написання нових наукових праць. Дисертаційна робота є внеском у подальший розвиток лінгвокультурологічних досліджень узагалі та в розроблення новітніх парадигм лінгвістичних студій у галузі запозиченої фразеології зокрема.

Практична цінність роботи полягає в можливості застосування її результатів у викладацькій діяльності, зокрема в читанні лекцій для студентів із лексикології, фразеології та стилістики української літературної мови, у дисциплінах спеціалізації з лінгвокультурології, когнітивної лінгвістики, порівняльно-зіставної фраземіки тощо. Зібраний та проаналізований у дисертації емпіричний матеріал може бути покладений в основу укладання словника фразем української мови античного походження з відповідними лінгвокогнітивними та лінгвокультурологічними коментарями та започаткувати підготовку серій багатомовних словників на новітніх засадах. Емпіричний матеріал дисертації може бути використаний для укладання асоціативного словника, аналогів якому немає нині в українській лексикографії.

Особистий внесок здобувача. Дослідження здійснене автором самостійно. Десять опублікованих статей, у яких викладено основні положення наукової роботи, виконані автором одноосібно. У статті, опублікованій у співавторстві, авторові належить збір, систематизація та опис матеріалу.

Апробація результатів дисертації. Основні положення роботи обговорено на розширеному засіданні кафедри прикладної лінгвістики, представлено в доповідях на 11 міжнародних наукових форумах, 1 Наукових читаннях, 1 Всеукраїнській науковій конференції з міжнародною участю та двох професорсько-викладацьких наукових конференціях:

– *міжнародних*: II Міжнародній науково-практичній заочній інтернет-конференції «Лінгвокогнітивні та соціокультурні аспекти комунікації» (Острог, 17–18 жовтня 2013 р.); VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Міжкультурна комунікація: мова – культура – особистість» (Острог, 3–4 квітня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції студентів та аспірантів «Актуальні проблеми філології та журналістики» (Ужгород, 10–11 квітня 2014 р.); III Міжнародній науковій конференції «Українська мова і культура: здобутки та перспективи» (Київ, 25–26 лютого 2016 р.); II Міжнародній науково-практичній конференції студентів та аспірантів «Актуальні проблеми філології та журналістики» (Ужгород, 21–22 квітня 2016 р.); III Міжнародній науковій конференції «Україністика: вчора, сьогодні, завтра...» (Познань, Польща, 20–21 травня 2016 р.); Міжнародній науковій конференції «Лексикографічна парадигма ХХІ століття. До 100-ліття від дня народження доктора філологічних наук, професора Леоніда Сидоровича Паламарчука» (Київ, 5–6 вересня 2022 р.); XI Оломоуцькому симпозіумі україністів «Україністика в новому тисячолітті: проблеми мови, літератури і культури» (Оломоуць, Чехія, 2 грудня 2022 р.); Міжнародній науковій конференції «Мовні, літературні, етнокультурні зв'язки

в Карпатському басейні: минуле, теперішнє і майбутнє» (*Ужгород*, 16 – 18 травня 2023 р.; Міжнародній науковій конференції «Українська література як відсвіт доби й творча індивідуальність Дмитра Кременя» (до 70-річчя від дня народження митця, лауреата Національної премії ім. Т.Г. Шевченка) (*Ужгород*, 28–29 вересня 2023 р.); Міжнародній науковій конференції «Подвижник української науки зі Срібної землі» (до 90-ліття з дня народження члена-кореспондента НАН України, доктора філологічних наук, професора Василя Німчука» (*Ужгород*, 4–5 жовтня 2023 р.); Наукових читаннях «Берегиня слова», присвячених вшануванню пам'яті професора Надії Денисівни Бабич (*Чернівці*, 29 грудня 2023 р.);

– Всеукраїнській науковій конференції з міжнародною участю «Юліуш Словацький: діалог слов'янських лінгвокультур» (*Тернопіль*, 28–29 березня 2024 р.);

– науковій професорсько-викладацькій конференції філологічного факультету УжНУ на пошану пам'яті Василя Попа (до 90-річчя від дня народження) (*Ужгород*, 28 лютого 2023 р.), а також: (*Ужгород*, 29 лютого 2024 р.).

Публікації. Основні результати здійсненого дослідження викладено в 11 публікаціях: 6 статей у наукових фахових виданнях України, 2 – у періодичних виданнях інших держав, 3 – апробаційного характеру.

Структура роботи. Дисертаційна праця складається з переліку умовних скорочень, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаної літератури (216 позицій), 36 діаграм, 6 рисунків у тексті роботи, додатків. Загальний обсяг праці – 270 сторінок, обсяг основного тексту – 196 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дисертації, її актуальність, окреслено мету й завдання, визначено об'єкт, предмет та методологічну основу дослідження, розкрито наукову новизну, теоретичне й практичне значення наукової розвідки; представлено відомості про апробацію одержаних результатів та структуру й обсяг роботи.

Перший розділ **«Мова, культура й ментальність як чинники формування національної ідентичності»** висвітлює теоретичні аспекти дослідження взаємозв'язку мови, культури та ментальності, містить три підрозділи.

Підрозділ 1.1. **«Мова і культура»** присвячений аналізу мови й культури в їхньому безперервному взаємозв'язку та розвитку. З'ясовано, що сучасна лінгвістика розвивається в межах новітніх наукових парадигм, де антропоцентричний вектор руху спрямовує дослідження на людину як носія мови і представника певної лінгвокультури.

Лінгвокультурологія покликана дослідити феномен – людину в мові та мову як частину людського існування, що несе в собі відбиток вірувань, звичаїв та аксіологічну сітку координат представників певного етносу.

У підрозділі 1.2. **«Мова і ментальність»** окреслено загальні аспекти феномену ментальності та його взаємозв'язку з мовними формами. Виявлено, що співвіднесеність із певною нацією, розуміння себе невід'ємною частиною

етноспільноти, свідоме підпорядкування ціннісним правилам і орієнтирам, дослідження і розуміння свого історичного минулого та продукування ймовірних майбутніх сценаріїв власного розвитку в межах цієї спільноти формують відчуття належності, ментальної зумовленості, співучасті з колективом. Одним із засобів, який допомагає встановити і відчути цей зв'язок, є мова.

У підрозділі 1.2.1. «**Українська ментальність крізь призму фразем античного походження**» зреалізовано практичний аспект дослідження властивості ментальності та мови на прикладі фразеологізмів античного походження. Уважаємо, що найбільш культурно навантаженими є фразеологічні одиниці, утворені на основі живої української мови, які формувалися через призму звичаїв народу. Проте давно засвоєні фраземи органічно вплелися в українську культуру. Зберігаючи потужну фонову інформацію у вигляді прецедентного тексту-першоджерела, вони набули й специфічних ментальних українських рис.

Кордоцентризм як ментальна риса простежується через перевагу емоційно-вольового начала над раціональним. Проаналізовано фразеологізми античності *витати в емпіреях, снувати химери, удаватися в химери*. Емоційність виявляємо і в мистецтві гніватися. Фразеологізм *метати громи і (та) блискавки* має варіанти *вергати громи і блискавки, кидати вогнем (блискавицею)*. Походження фраземи виводимо як з античного сюжету, так і, ймовірно, з образу давньоукраїнського бога Перуна. Проте, як свідчать результати вільного асоціативного експерименту (Розділ 4), сучасні мовці, зазвичай, співвідносять ФО із давньогрецьким Зевсом.

Антеїзм як ментальна риса зароджується у хліборобській свідомості ще давніх українців, для яких зв'язок із землею був визначальним. Фразеологізм *рідні пенати* у значенні 'рідна домівка' в сучасному дискурсі не має чіткої прив'язки саме до рідного будинку чи його складників, а означає 'повернутися додому, в рідний край, на свою землю'. Це підтверджують як приклади вживання фраземи в дискурсі, так і результати асоціативного експерименту (Розділ 4).

Волелюбність як одну з базових ментальних рис українців реалізовано, зокрема, через фразему *мов фенікс із попелу*, яку, відповідно до лексикографічного тлумачення 'віродитися, повернутися до життя, повністю оновитися', часто вживають для характеристики Батьківщини, що відроджується, заново оживає.

Підрозділ 1.3. «**Методологія дослідження фразеологізмів античного походження**» репрезентує методи, використані під час аналізу фразеологізмів античності. *Компаративне дослідження* стійких утворень допомогло з'ясувати, які міфологічні сюжети і в який спосіб пройшли процес фразеологізації. *Лінгвокультурологічний аналіз* застосовано для вивчення фразеологізмів у безперервному взаємозв'язку мови й культури та виявлення ментальних особливостей концептуалізації дійсності засобами фразеології, для окреслення фрагментів мовної картини світу представниками української лінгвоспільноти. *Дискурс-аналіз* дав змогу простежити використання фразеологізмів античного походження не ізольовано, у межах певного

лексикографічного джерела, а в контексті. Застосування *психолінгвістичного методу вільного асоціативного експерименту* дозволило описати актуалізацію фразеологізмів античного походження на певному часовому зрізі в межах мовної картини світу українців.

У другому розділі **«Концептуальна та мовна картини світу як відображення особливостей світосприйняття лінгвоспільноти»** окреслено основні поняття лінгвокультурології, застосовані в дослідженні, сформульовано теоретичні аспекти використання цих термінів; містить п'ять підрозділів.

Підрозділ 2.1. **«Концепт як культурно зумовлена одиниця ментального рівня»** репрезентує аналіз концепту як дискретної одиниці свідомості. Найпоширенішими підходами щодо дослідження змісту концепту є лінгвокультурологічний та когнітивний. Ці напрями не взаємозаперечують один одного, вони задають вектор руху: від культури до свідомості чи навпаки.

Під *концептом* у цьому дослідженні розуміємо культурно марковану одиницю ментального рівня, що існує у свідомості мовців певного етносу, має складну багатошарову структуру та частково вербалізується мовними засобами.

Аналізуючи вербалізовану частину концепту, виділяємо в його структурі ядро та периферію. Ядрові семи місять інформацію, спільну для більшості представників певної лінгвоспільноти. Формуючись на основі лексикографічного тлумачення, ядрова зона концепту ширша за поняття. Периферія реалізується у вигляді індивідуальних асоціацій та розуміння концепту в межах певної національної мови.

Концепт як культурно зумовлена одиниця ментального рівня перебуває у стані постійного руху, поповнення та нових інтерпретацій. Тому і ядрово-периферійна структура концепту не фіксована. Зазвичай, ядрові, базові семи концепту є більш стійкими та зберігаються й відтворюються протягом тривалого проміжку часу. Найменш стабільною є периферія, у якій найяскравіше відображається різноманітність сприйняття концепту мовцями на певному часовому зрізі.

У підрозділі 2.2. **«Мовна картина світу в сучасних лінгвістичних студіях»** досліджено особливості становлення та розвитку мовної картини світу, її взаємозв'язок з концептуальною картиною світу. З'ясовано, що основою будь-якої мовної картини світу стає загальнокультурний логіко-понятійний каркас, на який «нанизуються» власне національні особливості світосприйняття певної лінгвоспільноти.

У нашому дослідженні під *національно-мовною картиною світу* (за І. Голубовською), розуміємо виражене засобами певної мови світовідчуття і світорозуміння певного етносу, вербалізовану інтерпретацію мовним соціумом навколишнього світу і себе самого в цьому світі.

Національно-мовна картина світу є індивідуальною для кожної людини як члена певної етнospільноти в межах сітки уявлень, вірувань, культурних та історичних надбань, формованих протягом усього періоду становлення мовного соціуму, попри те що індивід є носієм національно-мовної картини

світу на певному часо-просторовому зрізі. У цьому і виявляється особливість мови – кодувати в лінгвальних знаках інформацію упродовж усієї історії становлення національної культури.

У підрозділі 2.3. **«Культурно-національна конотація фразеологічних одиниць»** досліджено особливості конотації фразеологізмів, зокрема запозичених з античності. Виявлено, що за допомогою фразеологізмів у стиснутій формі передано мудрість поколінь, звичаї, традиції, збережено відголоски ритуалів.

У межах нашого дослідження розуміємо *фразеологізм* (фразему, ФО) як надслівну, відносно стійку одиницю (з допустимістю варіантності), широко вживану в мовленні, яка містить акумульовану культурно зумовлену конотацію і відтворює особливості світосприйняття представників певної лінгвоспільноти. Вивчення семантики і внутрішньої форми фразем дозволяє через усвідомлення смислових і базових орієнтацій, зафіксованих у них, простежити особливості світобачення народу, відновити культурні установки та архетипи, з'ясувати творення чи трансформацію фразеологічних одиниць крізь час.

Підрозділ 2.4. **«Національні особливості фразем античного походження»** окреслює поняття міфу як трансцендентально необхідної категорії думки і життя етносу, особливості фразеологізації міфологічних сюжетів мовою-реципієнтом та національну своєрідність запозичених фразеологізмів.

Фразеологія античного походження активно функціонує в багатьох мовах світу, але, попри спільний прецедентний текст, по-різному виявляється в кожній лінгвокультурі. Варіативність, відмінності у структурі фразем, їхньому стилістичному наповненні, значенні, кількості ідіом із певним міфонімом, зрештою, лінгвістичні лакуни – усе це промовисто свідчить про національні особливості запозичених фразем.

Підрозділ 2.5. **«Фразеологізми античного походження в сучасних лексикографічних джерелах»** репрезентує опис словників та довідників, які стали основою для вибірки фразеологізмів античного походження в межах дисертаційної праці. Проаналізовано словникові статті та способи лексикографічного опису фразем у збірнику крилатих висловів А. Коваль та В. Коптілова 1975 та 2011 років; словнику античної міфології (укладачі І.Я. Козовик, О.Д. Пономарів) 1989 року та його перевиданні 2006 року; Фразеологічному словнику української мови у двох томах за редакцією Л.С. Паламарчука 1993 року; Фразеологічному словнику української мови 1998 року В.Д. Ужченка та Д.В. Ужченка; практичному посібнику «Світ фразеологізмів. Етимологія, тлумачення, застосування» В.А. Забіяки, І.М. Забіяки 2012 року; художньо-інформаційному довіднику «Символи українства» А. Багнюка 2009 року.

У третьому розділі **«Актуалізація концептів у фразеологізмах античного походження»** виокремлено найвагоміші, на наш погляд, концепти, актуалізовані у фразеологізмах античного походження; містить вісім підрозділів.

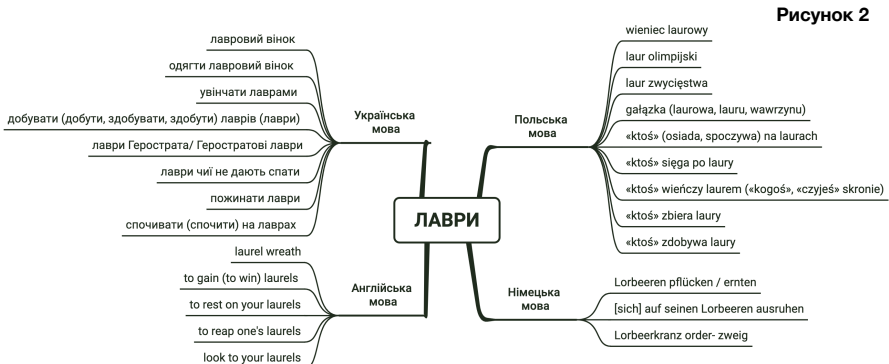
У підрозділі 3.1. «**Вербалізація концепту ДОЛЯ**» спостережено широку та різнопланову актуалізацію концепту в українській мовній картині світу засобами фразеології античності. В українській мовній картині світу *фортуна* є невід’ємною частиною концепту ДОЛЯ, про що свідчить і низка фразеологізмів, у яких *фортуна* зливається з *долею* (див. рис. 1, с. 20).

У підрозділі 3.2. «**Вербалізація концепту НАТХНЕННЯ**» аналізується концепт НАТХНЕННЯ засобами запозичених фразеологізмів античного походження. Попри відсутню фразеологізацію, на відміну від інших порівнюваних мов, міфонім *муза* в українській мовній картині світу найчастіше вживається як самостійний, персоніфікований образ-символ натхнення загалом, без конкретизації, про котру саме із дочок Зевса й Мнемосини йдеться.

Концептуалізація НАТХНЕННЯ виявляється і в фразеологізмах *піднятися на Парнас (Гелікон)*, *осідлати Пегаса*, *Кастальське джерело*, *Прометей вогонь*, *сова Мінерви вилітає ночами (опівночі, в сутінках)* та ін.

Підрозділ 3.3. «**Вербалізація концепту СЛАВА**» репрезентує особливості фразеологізації одного з базових концептів давньої української культури, який лежить в основі української духовності.

У фразеологічних одиницях античного походження концепт СЛАВА реалізується, зазвичай, у значенні ‘визнання, схвалення чийогось таланту, заслуг; те, що можна здобути в чесній боротьбі і те, що може бути мірилом покарання для тих, хто знехтував основними принципами здобуття слави: чесністю, доблестю, відданістю’. Поширеним символом з античної міфології є *лавр* – дерево, присвячене Аполлонові, яке формує розгалужену систему фразеологічних одиниць в українській та порівнюваних мовах (див. рис. 2).

Інтернаціональна фразема *лавровий вінок* представлена в усіх аналізованих мовах, проте фразеологізми, які описуватимемо нижче, утворилися від інтернаціональної вже на власне українському мовному ґрунті, а тому з кожним трансформаційним кроком набувають усе більш яскраво виражених національних рис.

Поширювачем на першому кроці виступає дієслово *одягти*, що перебуває у препозиції до твірної фраземи: *лавровий вінок* → *одягти лавровий вінок*

‘здобути перемогу і славу’. Згодом словосполучення *одягти вінок* замінюється одним словом *увінчати (увінчувати)* – *увінчати лаврами* ‘прославляти кого-небудь; визнавати чийсь успіхи’. Шляхом синонімічної субституції відбувається заміна запозиченої лексики *лаври* на найближчий за змістом національно значущий відповідник – *слава*: *увінчувати (увінчати) лаврами* → *увінчувати (увінчати) славою* ‘прославляти когось’. Через фразеологічну інверсію лексема *слава* набуває виразно персоніфікованих рис: *увінчувати (увінчати) славою* → *слава увінчує (увінчала)* хто-, що-небудь ‘стає відомим, славнозвісним’. Персоніфікований образ слави співвідноситься з давньоукраїнською воєнною богинею перемоги. Спостерігаємо яскравий приклад засвоєння античного образу на власне українському мовному ґрунті протягом тривалого проміжку часу, злиття міфологій та культур, зашифрованих у фразеологічних одиницях (див. рис. 3).

Рисунок 3

У підрозділі 3.4. «**Вербалізація концепту НЕБЕЗПЕКА**» на прикладі фразеолозмів *дамоклів меч*, *між Сцільюю і Харібдою*, *скриня Пандори*, *троянський кінь*, *дари данайців*, *багатоголова гідра*, *посіяти зуби дракона*, *Ганнібал перед брамою (біля воріт)*, *Ганнібалова клятва* виявлено особливості концептуалізації концепту НЕБЕЗПЕКА засобами фразеології античності.

Необхідність евфемізації смерті як захисту від незнаного та незворотного явища та її зв'язок із поняттям сну аналізується в підрозділі 3.5. «**Вербалізація концептів СОН і СМЕРТЬ**».

«Той», потойбічний світ представлений фраземами *мертве царство*, *душа відійшла до Аїда*, *лютий Цербер, піти (вирушити) на елісейське поля*, *падати в Тартар (тартари)*, *заплатити данину Харону*, *піти до Харона*. Особливості міфологізації смерті, пов'язаної з мойрами, які пряли нитки життя і перерізали їх, виявляються у фраземах *душа на одній нитці тримається*, *доля увірвала нитку*. Зв'язок із водою як стихією, що змиває минуле, символізуєплинність життя, його минулість, виявляється у ФО *канути в Лету*, *піти через (за, на) Стікс*. Через спорідненість сну та смерті виникає фразема *заснути вічним сном*, яка в евфемістичній формі транслює тезу смерті через образ сну. Актуалізацію концепту СОН спостерігаємо також у фразеологізмах *сон Ендімїона*, *влада Гіпноса*, *бути в обіймах Морфея*, *жрець Морфея*, *сонне царство* тощо.

Підрозділ 3.6. «**Вербалізація концепту ЧАС**» окреслює особливості актуалізації однієї з найдревніших філософських категорій буття людини засобами фразеології античності, на кшталт: *з яєць Леда*, *золотий вік*, *залізний вік*, *часи Астреї*, *читати Сивіліні книги*, *пророцтво Кассандри*, *до грецьких календ*, *увійти в аннали* та ін.

Підрозділ 3.7. «**Вербалізація концепту ЦІННІСТЬ**» активізує особливості аксіологічної категорії давніх греків та українців. Концепт

ЦІННІСТЬ тут вербалізується як фразеологізмами на позначення матеріальних благ (*яблука Гесперид, золоте руно, Ахіллеса щит, ріг достатку (Амальтеї)*), так і стійкими висловами, що вказують на абстрактні аксіологічні орієнтири (*родинне вогнище, повернутися до рідних пенатів, повернення на Ітаку*). Останні підтверджують тезу, сформульовану в підрозділі 1.2.1 та розвинену в підрозділі 4.2., що тріада *дім – сім'я – Батьківщина* у свідомості українців існує невіддільно, формуючи ціннісні орієнтири поколінь.

У підрозділі 3.8. **«Вербалізація концепту ПРАЦЯ»** виокремлено особливості репрезентації засобами фразеології античності одного з базових концептів української ментальності. Виявлено тенденцію до окреслення праці як марної, складної, часто непосильної діяльності, яка або не приносить результату взагалі, або не виправдовує докладених зусиль.

Розділ 4 – **«Асоціативне поле фразеологізмів античного походження»** – присвячений опису й аналізу асоціативного поля фразеологізмів античного походження, містить три підрозділи.

У підрозділі 4.1. **«Вільний асоціативний експеримент як метод дослідження фразем на сучасному часовому зрізі»** представлено особливості проведеного опитування в межах дисертаційного дослідження. Доведено, що вільний асоціативний експеримент дозволяє реконструювати ментальні зв'язки у свідомості представників певної лінгвоспільноти, виявити гендерні, вікові та інші особливості категоризації світу респондентів через запропонований стимульний матеріал.

Опитування проведено у два етапи (2016 та 2022 рр.) для виявлення динаміки асоціативного поля запропонованого стимульного матеріалу. Інформантами стали представники української лінгвокультури віком від 10 до 22 років. Для проведення експерименту було обрано 32 фраземи та міфологеми на першому етапі та 32 фраземи та міфологеми античного походження на другому етапі дослідження.

Матеріалом для когнітивної інтерпретації послуговували 51 200 реакцій, які надали 1600 респондентів на 32 стимульні матеріали в 2016 р. та 44 896 реакцій, які надали 1403 інформанти на 32 фраземи- та міфологеми-стимули в 2022 р. Усього – 96 096 реакцій, які надали 3003 респонденти віком від 10 до 22 років.

Відповіді інформантів поділено на дві вікові категорії: 10–14 та 15–22 роки. Також збережено гендерний поділ для виявлення відмінностей (чи спостереження їх відсутності) у сприйнятті та розумінні стимульного матеріалу.

Простежено співвідношення лексичної структури та асоціативного поля стимулу на прикладі міфонімів *муза* та *лабіринт* з урахуванням особливостей їхнього походження та семантики. Асоціативне поле міфологем-стимулів виявляється набагато ширшим за лексичне значення слів, що їх позначають. Спостережено активізацію переносного значення на противагу прямому та зберігання базових сем лексикографічного тлумачення як ядра асоціативного поля стимулу.

У підрозділі 4.2. **«Уплив війни як суспільно-політичного катаклізму на**

асоціативне поле фразеологізмів античного походження» на прикладі зібраного та проаналізованого матеріалу спостережено вплив критичних чинників на формування асоціативного поля запропонованих стимулів на основі реакцій, отриманих від 1403 респондентів 2022 р. Зіставлено гендерні та вікові особливості; простежено зміну конотації, спричинену російською агресією в Україні.

Наприклад, фразеологізм *аркадська ідилія* означає ‘гармонійне, безхмарне життя’, та реалізується набагато ширшим за значенням набором асоціатів.

Фрагмент асоціативного поля фраземи *аркадська ідилія*

(*у дужках подаємо кількість реакцій)

ГАРМОНІЯ (81), ІДЕАЛЬНО (8), ТИША (6), ЩАСТЯ (100), НЕСПРАВЖНЯ (2), СПОКІЙ (82), ЩОСЬ ІДЕАЛЬНЕ (6), ЩАСЛИВЕ ЖИТТЯ (84), УТОПІЯ (6), ЩАСЛИВА КРАЇНА (92), УКРАЇНА (6), НЕСПОКІЙ (3), УКРАЇНА ДО ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ (1), БЕЗТУРБОТНЕ ЖИТТЯ (10), МИР (12), СВІТ БЕЗ РОСІЇ (1), СПОКІЙНЕ ЖИТТЯ (4), ЗЛАГОДА (3), БЕЗХМАРНЕ ЖИТТЯ (14), ХАОС (5).

Ідеалізоване життя як реакція на фразему-стимул простежується у відповідях лише 11,6 % і 8,6 % респондентів вікової категорії 10–14 років та 16,9 % і 11 % у реакціях опитаних вікової категорії 15–22 роки (лексико-семантична група *гармонія, ідеал*) із послідовним переважанням подібних асоціатів у представників жіночої статі (див. діагр. 1, с. 21).

Ядровою у відповідях респондентів обох вікових груп стала лексико-семантична група *щастя, добробут* – 27,9 % і 24,9 % (10–14 р.) та 30,8 % і 22,1 % (15–22 р.). У свідомості значної частини сучасних мовців прекрасне життя асоціюється не з ідеалізованим, утопічним існуванням, а з благополучним життям у щасливій рідній країні.

Соціально-політичні кризові зрушення та відчуття постійної небезпеки активізують базові цінності як еталон ідеального життя. Звідси – лексико-семантична група *спокій, безтурботність*, що послідовно простежується у відповідях 14,6 % і 7,1 % (10–14 р.) та 17,8 % і 13,6 % (15–22 р.) респондентів, переважаючи в асоціатах представників жіночої статі (див. діагр. 2, с. 21).

Занадто ідеалізоване життя здається опитаним нереальним, утопічним, формуючи у відповідях обох вікових груп периферійну лексико-семантичну групу з протилежним значенням, яку не фіксують лексикографічні джерела – *оманлива ідеальність* (близько 8 % асоціатів). Песимістичне сприйняття фразеологізму послідовно збільшується у відповідях респондентів чоловічої статі.

Спостерігаємо загалом реалістично-песимістичне розуміння фраземи-стимулу *аркадська ідилія*. Міфологічне ідеалізоване життя сприймається як утопічне, натомість реалізуючись у базових запитах українців: тиші, спокою, щасливої країни й достатку.

Підрозділ 4.3. «**Динаміка асоціативного поля фразеологізмів античного походження»** виявляє зміни в асоціативному полі фразем античності на основі реакцій, отриманих від 1600 респондентів в 2016 р. та 1403 інформантів у 2022 р.

Наприклад, асоціативне поле ФО *скриня Пандори* за результатами вільного асоціативного експерименту є доволі широким та різноплановим:

Фрагмент асоціативного поля фраземи *скриня Пандори*

БІДИ (31), НЕЩАСТЯ (63), ЗЛО (67), ЗАГАДКА (36), НЕБЕЗПЕКА (27), ДЖЕРЕЛО БІД (2), ХВОРОБИ (12), ДІЯ ІЗ НЕЗВОРОТНИМИ НАСЛІДКАМИ (6), СКАРБ (57), АПОКАЛІПСИС (8), ТАЄМНИЦЯ (96), СМЕРТЬ (17), СКРИНЯ З КОШТОВНОСТЯМИ (9), ЛИХО (21), ПРОБЛЕМИ (3), БРАСЛЕТ (49), ХАОС (27), СКРИНЯ ЗЛА (11), ТЬМА (1), НАДІЯ (6), ЖАХ (52), ГРОШІ (6), МІФІЧНА СКРИНЯ (13), БАГАТСТВО (55), ЗОЛОТО (17), БРАСЛЕТ «PANDORA» (20), ПОДАРУНОК (17), НЕВІДОМЕ (27), ШКАТУЛКА (5), НЕЗВОРОТНІ НАСЛІДКИ (9).

При проведенні опитування 2022 р. дистанційно спостерігаємо більш різноманітні типи асоціацій, а відсоток нульових реакцій значно зменшився, порівняно з даними 2016 р.: 32 % 2016 р. та 6,5 % 2022 р. (вікова категорія 10–14 р.) та 21 % 2016 р. і 5 % 2022 р. (вікова категорія 15–22 р.).

Традиційно найбільший відсоток *лінивих реакцій* простежуємо в респондентів молодшої вікової групи – 6 % та 17 % у респондентів 10–14 р. на противагу 3 % та 5 % в інформантів вікової категорії 15–22 р. (див. діагр. 3, с. 22).

Відсоток асоціативного поля *бід, нещастя, підступу та загадки, таємниці, несподіванки* у респондентів молодшої вікової категорії значно збільшився на другому етапі експерименту (20,5 % та 19,5 % відповідно, порівняно з 18 % та 9,5 % у 2016 р.).

Ядровими семантичними групами у віковій категорії 15–22 р. стали: *загадка, таємниця, несподіванка* (19 % 2016 р. та 32,5 % 2022 р.); *бід, нещастя, підступ* (15 % та 20 % відповідно); *скарб, коштовності, прикраси* (17,5 % та 12 %). 18,7 % від загальної кількості респондентів на обох етапах опитування розуміють фразеологізм *скриня Пандори* як *бід, нещастя, підступ*, надавши каузативні реакції. 19,1 % опитаних асоціюють фразеустимул із *загадкою, таємницею, несподіванкою*, хоча словники не виділяють подібної семи у значенні вислову. 9,9 % від загальної кількості опитаних на обох етапах експерименту найбільше наближаються до словникової дефініції, розуміючи *скриню Пандори* як *умістилице зла, жахів*.

Словникові тлумачення фраземи, поряд із семою ‘вмістилице зла’, ‘осередок лиха’, послідовно виділяють також додаткове значення – ‘лиховісний дар’, ‘підступний дарунок’. Показово, що серед 3003 респондентів тільки 8 надали подібну реакцію, що складає 0,3 % від загальної кількості, а тому подібна асоціація не може вважатися релевантною. 15,2 % опитаних співвідносять *скриню Пандори* зі *скарбом, коштовностями, прикрасами*. Очевидно, тут спрацьовують два актуалізатори подібних асоціатив: лексичне значення окремого компонента фраземи та відповідні логіко-поняттєві зв'язки на його основі: *скриня* – *багатство, коштовності, гроші, прикраси*, а також однойменна ювелірна компанія «Pandora», асоціація з якою витісняє прототекст, на основі якого утворена її назва.

Українські фразеологічні словники не виділяють у значеннєвому полі фразеологізму сему дії з *незворотними наслідками*. Натомість зафіксовано

таке розуміння фраземи в англійській мові, яке, очевидно, звідси і розповсюдилося в український мовний простір останніх років, адже семантичне поле дії з *незворотними наслідками* представлено значно чіткіше в респондентів 2022 року обох вікових категорій (див. діагр. 4, с. 22).

Респонденти другого етапу розуміють *скриню Пандори* як не просто біди, нещастя, щось таємниче чи зле, що випустила Пандора зі скрині у світ людей, а конкретні лексеми, пов'язані із сучасним суспільно-політичним становищем: *епідемія, війна, 24-те лютого, путін, всесвітнє нещастя – російська держава, червона кнопка* тощо.

Спостерігаємо доволі песимістичну еволюцію асоціативного значення фраземи-стимулу. На другому етапі дослідження вдвічі зменшується розуміння *скрині Пандори* як вмістилища якогось міфічного зла чи жахів, і водночас зростає розуміння фразеологізму як *бід, нещасть, перешкод, проблем, дій, які приносять непоправні наслідки та які неможливо відмінити*.

Проте в кожній віковій та гендерній категорії на обох етапах дослідження простежуємо хоча й незначне, але цілком виразне семантичне поле *надії*, яка, згідно з давньогрецьким міфом, залишилася на дні скрині, коли Пандора випустила у світ усі біди та негаразди. Це символ-нагадування, що все погане має властивість закінчуватися. І що найважливіше, відсоток семантичного поля *надії* значно збільшується на другому етапі дослідження – від 0,5 % у 2016 р. до 2 % у 2022 р.

ВИСНОВКИ

Дисертація виконана в межах новітньої лінгвістичної парадигми, у руслі лінгвокультурології – інтердисциплінарної науки, покликаної вивчати мову в культурі та культуру в мові.

У результаті проведеного наукового пошуку *вперше* у вітчизняному мовознавстві здійснено комплексне дослідження фразеологізмів античності в українській мовній картині світу; виявлено національні особливості запозичених фразем; досліджено взаємозв'язок мови, культури й ментальності як чинників формування національної ідентичності; проаналізовано основні концепти української ментальності через призму фразеологізмів античного походження; досліджено асоціативне поле фразеологізмів античного походження за допомогою методики вільного асоціативного експерименту; описано вплив війни як суспільно-політичного катаклізму на асоціативне поле фразеологізмів; виявлено динаміку асоціативного поля фразеологізмів античного походження за результатами двоступінного опитування.

За допомогою лінгвокультурологічного аналізу, порівняльного дослідження фразеологізмів античного походження з близькоспорідненою польською та віддаленоспорідненими англійською та німецькою мовами простежено шляхи засвоєння міфологічних сюжетів античності та особливості їхньої фразеологізації в українській мовній картині світу. На матеріалі запозичених фразем виявлено такі ментальні особливості українців, як кордоцентризм, емоційність, волелюбність та антеїзм. Зв'язок українців із землею, прагнення до незалежності та самоствердження, перевага емоційного

над раціональним вербалізуються, зокрема, й у фразеологізмах античності, а тріада *дім – сім'я – Батьківщина* існує невіддільно, формуючи базові ціннісні орієнтири нації.

Культурно-національна конотація властива практично всім фраземам української мови, не є винятком і запозичені з античності стійкі вислови. Актуалізація міфологічних сюжетів у мовних формах, трансформаційні процеси, варіативність структури фразем, створення на їхній основі нових мовних одиниць, фразеологічні лакуни свідчать про особливості концептуалізації дійсності засобами фразеології античності.

Виявлено, що фразеологізми античності давно стали частиною української лінгвокультури та логічно вплітаються в базові концепти української ментальності. Спостережено, що давньоримський образ богині удачі, щастя та добробуту Фортуни широко представлений в українській фразеології та часто поєднаний із власне українським образом-символом долі. Це виявляємо і в послідовній заміні античного антропоніма українським відповідником, і в особливостях концептуалізації образу удачі загалом. Концепт НАТХНЕННЯ формують різнопланові ФО, що, зберігаючи в стисnutій формі міфологічні сюжети, активно функціонують в українському дискурсі.

СЛАВА як один із базових концептів української ментальності широко вербалізований засобами фразеології античності. Концепт реалізовано тут у значенні 'визнання, схвалення чийось заслуг; того, що можна здобути тільки в чесній боротьбі'. Ганебна слава, отримана злочинним шляхом, приносить ганьбу і безчинство, пор.: *добувати лаври; спочивати на лаврах; лавровий вінок; віддавати пальму першості; співати дифірамби; кадити фіміам; зійти на Олімп та лаври Герострата; Піррова перемога; драконівські закони* тощо. В українській мовній картині світу славу здобуває лише той, хто її удостоївся своїми вчинками, працею (пор. *пожинути плоди*), власними зусиллями.

Одна з базових дихотомій людського світосприйняття – НЕБЕЗПЕКА – допомагає індивіду членувати світ навколо себе, ступенювати рівень небезпеки і відповідної можливої реакції на неї, представлена фразеологізмами, які в сучасному світі набувають особливої конотації. Усі вони, будучи міфічними загрозами, в українській лінгвокультурі набувають цілком реальних сем небезпеки.

Одвічні екзистенційні поняття СМУ і СМЕРТІ реалізуються як у фразеологізованих міфологічних сюжетах, так і в трансформованих висловах, які, евфемізуючись, містять у собі відбитки вірувань не тільки давніх еллінів, а й міфотворчисть та традиції українців. Концепт ЧАС представлений як інтернаціональними образами, так й унікальними вербалізованими формами. Ідеальним видається славне минуле (*золотий вік; часи Астреї*), сучасність тяжіє до чвар і розбрату (*залізний вік*), а бажання передбачити майбутнє та увійти в історію славетними подвигами має наблизити до кращого завтра (*читати Сивіліні книги; пророцтво Кассандри; увійти в аннали історії*).

Аксіологічні орієнтири античності логічно взаємодіють з базовими запитами українців. Концепт ЦІННІСТЬ формують як фразеологізми на позначення багатства та коштовних здобутків (*золоте руно, ріг достатку*;

яблука Гесперид), так і традиційні вербалізовані цінності сім'ї, дому та Батьківщини (*родинне вогнище; рідні пенати; повернення на Ітаку*).

Концепт ПРАЦЯ реалізовано семою важкої, непосильної, марної роботи, яка, незважаючи на всі зусилля, не приносить бажаних результатів або ж потребує надлюдських затрат задля досягнення мети (*Сізіфова праця; бочка Данаїд; Танталові муки; навалювати Оссу на Пеліон; Авгієві стайні*).

У роботі виявлено, що фразеологізми античного походження, попри спільний для багатьох лінгвокультур прототекст, по-особливому актуалізовано в українській мовній картині світу.

Вільний асоціативний експеримент сприяє реконструкції ментальних зв'язків між стимульним матеріалом та асоціативними реакціями на нього, допомагає виявити особливості концептуалізації світу мовцями та відтворити фрагмент мовної картини світу на певному часовому зрізі.

Описаний у дослідженні вільний асоціативний експеримент проведено у два етапи (2016 р., 2022 р.) – для виявлення динаміки асоціативного поля запропонованого стимульного матеріалу. За результатами відібраних та проаналізованих асоціацій виявлено, що загальна кількість відмов 2016 року вдвічі більша, ніж 2022 року. На обох етапах опитування кількість нульових реакцій послідовно більша в респондентів молодшої вікової групи, що можна пояснити недостатнім ступенем сформованості асоціативно-вербальних зв'язків між стимулом та його розумінням в інформантів або ж неповним знанням прототексту та орієнтацією на звукову оболонку стимулу.

Спостережено, що асоціативне поле міфонімів та фразеологізмів значно ширше, ніж їхнє лексикографічне тлумачення. Асоціативне поле зазнає постійних змін та перебуває у стані безперервної взаємодії з навколишнім світом та свідомістю мовців зокрема. На його формування впливає низка чинників: від суспільно-політичних кризових зрушень – до настрою респондентів під час проведення експерименту. Спостерігаємо активізацію переносного значення міфонімів на противагу прямого та зберігання базових сем лексикографічного тлумачення як ядра асоціативного поля стимулу.

Будь-які кардинальні зміни в житті народу невідворотно впливають на мову його представників. Війна як суспільно-політичний катаклізм та глобальний кризовий чинник позначається на ціннісних орієнтирах нації, переосмисленні звичних установок та проєкції лінгвальних форм на сучасні мовцям реалії. Попри базове, класичне розуміння фразем, спостерігаємо послідовні зрушення в асоціативному полі стимулів до ймовірно тимчасових, актуальних на цьому часовому зрізі асоціатів, що реалізують сприйняття дійсності в умовах війни. Традиційні цінності незмінні, а результати вільного асоціативного експерименту підтверджують теорію про виявлення ментальності крізь призму фразеологізмів, зокрема запозичених (*аркадська ідилія; рідні пенати; витати в емпіреях* тощо).

Вільний асоціативний експеримент, проведений через певні проміжки часу, дозволяє простежити як соціокультурні зміни, так і спостерегти індивідуальне розуміння фразеологічного звороту. Аналіз асоціативного поля фразеологізмів античного походження на основі реакцій, отриманих від 1600 респондентів у 2016 р. та 1403 інформантів у 2022 р., виявив, що, попри

різноманітні асоціати, спостерігаємо більше відмінностей в особливостях побудови ментальних зв'язків між стимулом та реакцією в інформантів різних вікових груп. Гендерні відмінності простежено також, проте їх актуалізовано з меншою релевантністю. Показово, що гендерно відмінні реакції послідовно збільшуються у відповідях опитаних старшої вікової групи.

Виявляємо тенденцію до глибшого розуміння стимульного матеріалу на другому етапі дослідження, що пов'язуємо зі стрімким розвитком прогресу, вільним доступом до інформації та глибшим розумінням культур та міфологій власних і запозичених. Припускаємо, що дистанційний формат опитування дає більшу змогу респондентам виявити весь асоціативний потенціал стимульного матеріалу.

Результати опитування доводять, що стрижневі аксіологічні орієнтири нації, особливо в часи соціокультурних зрушень, не тільки зберігаються в запозичених фразеологізмах античного походження, а й видозмінюються, наповнюються своєрідними асоціатами, ментально зумовленим баченням світу, відзначаються віковими та гендерними відмінностями, формують унікальний фрагмент мовної картини світу українців засобами античної фразеології.

Результати проведеного дослідження свідчать, що фразеологізми античного походження логічно влітаються в українську мовну картину світу та, пройшовши тривалий час адаптації до мови-реципієнта, стають її невід'ємною частиною.

Убачаємо перспективними подальші дослідження із застосуванням новітніх методик, спрямовані на поглиблене вивчення фразеології як вагомого складника мовної картини світу.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці у фахових виданнях України

1. Луканинець Р., Венжинович Н. Фразеологічні одиниці у міфах Давньої Греції: лінгвокультурологічний аспект. *Наукові записки. Серія «Філологічна»*. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія». 2013. Вип. 34. С. 128–132.
2. Луканинець Р. Специфіка давньогрецьких міфонімів: лінгвокультурологічний аспект. *Наукові записки. Серія «Філологічна»*. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія». 2013. Вип. 38. С. 88–90.
3. Луканинець Р. Античні міфологеми як одне із джерел прецедентних феноменів. *Наукові записки. Серія «Філологічна»*. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія». 2014. Вип. 43. С. 168–170.
4. Луканинець Р. Особливості реалізації концепту ФОРТУНА в українській мовній картині світу (на матеріалі фразеологізмів античного походження). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. 2022. Вип. 1(47). С. 187–197.
5. Луканинець Р. Українська ментальність крізь призму фразем античного походження: лінгвокультурологічний аспект. *Вісник Житомирського*

державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки. 2022. Вип. 3 (98). С. 137–148.

6. Луканинець Р. Національно-мовна картина світу крізь призму фраземіки античного походження. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія* (до 90-ліття з дня народження члена-кореспондента НАН України, доктора філологічних наук, професора Василя Німчука). 2023. Вип. 2 (50). С. 288–296.

Наукові праці в періодичних виданнях інших держав

1. Луканинець Р. Лінгвокультурні особливості запозичених фразем античного походження. *SOUČASNÁ UKRAJINISTIKA PROBLEMY JAZYKA, LITERATURY A KULTURY. UCRAINICA X*. 2023. S. 87–94.
2. Луканинець Р. Вільний асоціативний експеримент як метод дослідження фразеологізмів української мови античного походження. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2023. No 5 (57). С. 66–74.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

1. Луканинець. Р. Трансформація античних міфологем у фраземіці сучасної української мови. *Студії з філології та журналістики*. 2014. Вип.2. С. 117–120.
2. Луканинець Р. Актуалізація концепту СОН у фразеологізмах античного походження: лінгвокультурологічний аспект. *Гуманітарна освіта у технічних вищих навчальних закладах*. 2016. Вип. 34. С. 81–92.
3. Луканинець Р. Актуалізація концепту ВОДА у фразеологізмі античного походження *канути в Лету*: лінгвокультурологічний аспект. *Студії з філології та журналістики*. 2016. Вип. 4. С. 124–126.

АНОТАЦІЯ

Луканинець Р.В. Фразеологізми античного походження в українській мовній картині світу: лінгвокультурологічний аспект. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет», Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України. Ужгород, Дрогобич, 2024.

Дисертацію присвячено лінгвокультурологічному аналізу фразеологізмів античного походження в українській мовній картині світу. Підтверджено, що лінгвокультурологія як новітня лінгвістична парадигма дозволяє простежити акумулювання культурних надбань у мовних одиницях, розшифрувати закладену інформацію, дослідити внутрішню форму мовних знаків. З'ясовано особливості фразеологізації античних сюжетів засобами української мови, виявлено етнічно-специфічне в зіставленні з подібними утвореннями в польській, англійській та німецькій мовах. Сформульовано та описано базові концепти української ментальності, які відображають особливості

світосприйняття української етноспільноти, реалізуються запозиченими фразеологізмами античного походження. Досліджено, що вільний асоціативний експеримент є одним із методів вивчення когнітивних процесів, відображуваних у мовленні. Виявлено, що загальні кризові зрушення, будь-які суспільно-політичні зміни, зокрема війна, змінюють систему координат цінностей лінгвоспільноти, впливають на особливості світосприйняття та мовну картину світу загалом.

Ключові слова: фразеологічна одиниця античного походження, лінгвокультурологічний аспект, мовна картина світу, ментальність, концепт, міф, асоціативний експеримент, асоціативне поле, стимул, реакція.

ABSTRACT

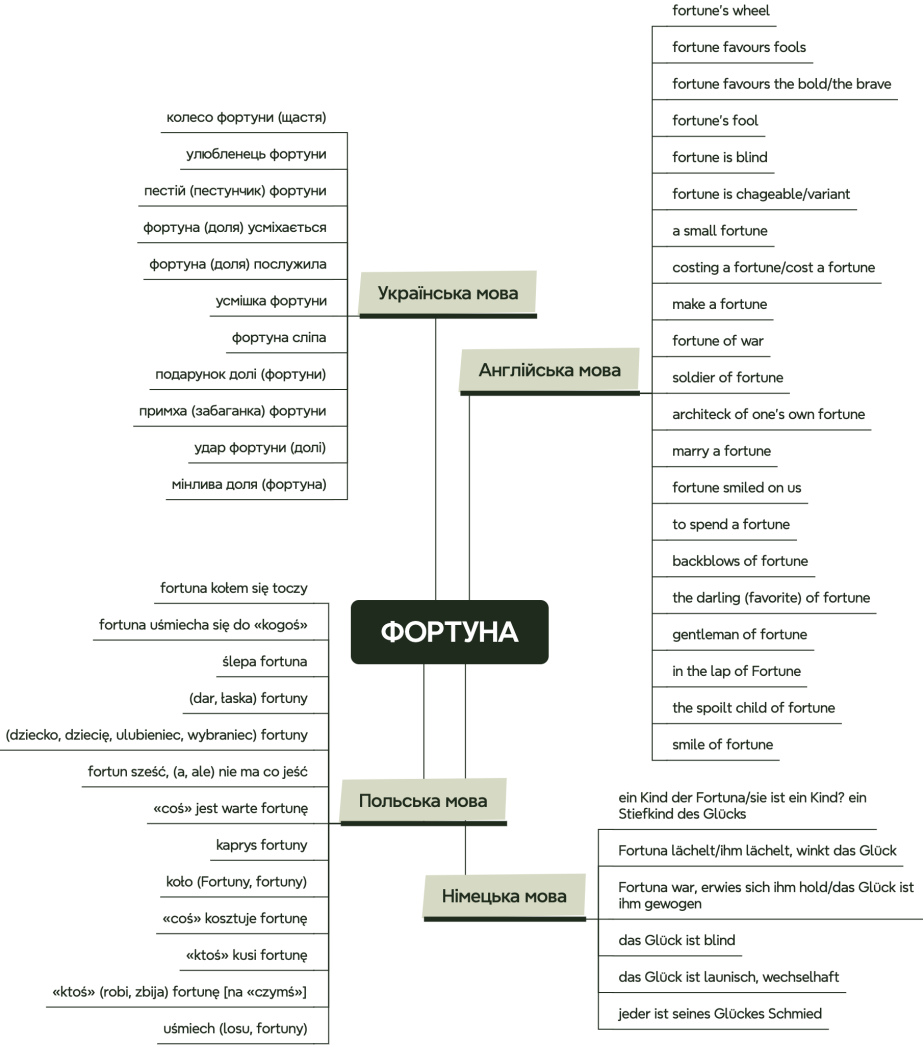
R.V. Lukanynets. Phraseologisms of Ancient Origin in the Ukrainian Language World Model: Linguistic and Culturological Aspects. Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation for obtaining the scientific degree of candidate of philology, specialization 10.02.01 – the Ukrainian Language. State Higher Educational Institution "Uzhhorod National University", Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University of the Ministry of Education and Science of Ukraine. Uzhhorod, Drohobych, 2024.

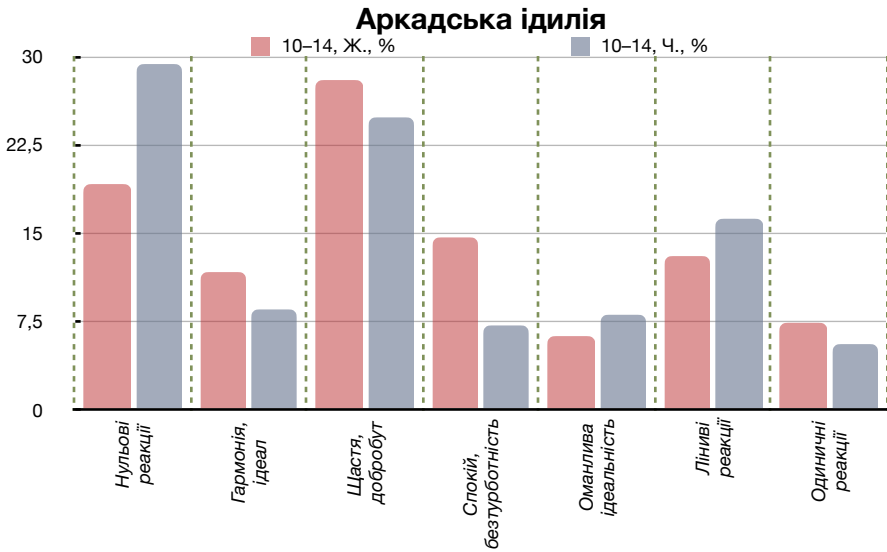
The dissertation is devoted to the linguistic and culturological analysis of phraseological units of ancient origin in the Ukrainian language world model. It has been confirmed that linguoculturology as the newest linguistic paradigm allows to trace the accumulation of cultural heritage in language expressions, decipher embedded information, and investigate the internal form of language signs. The peculiarities of the phraseologization of ancient subjects using the Ukrainian language were clarified, ethnic-specific features were revealed in comparison with similar formations in the Polish, English and German languages. Basic concepts of the Ukrainian mentality were formulated and described, which reflected the peculiarities of the worldview of the Ukrainian ethno-community, and are realized by borrowed phraseology of ancient origin. It has been investigated that the free associative experiment is one of the methods used to study cognitive processes reflected in speech. It was found that general crisis shifts, any socio-political changes, such as war, change the coordinate system of values of the language community, affect the peculiarities of world perception and the language world model in general.

Key words: phraseological unit of ancient origin, linguo-cultural aspect, language world model, mentality, concept, myth, associative experiment, associative field, stimulus, reaction.

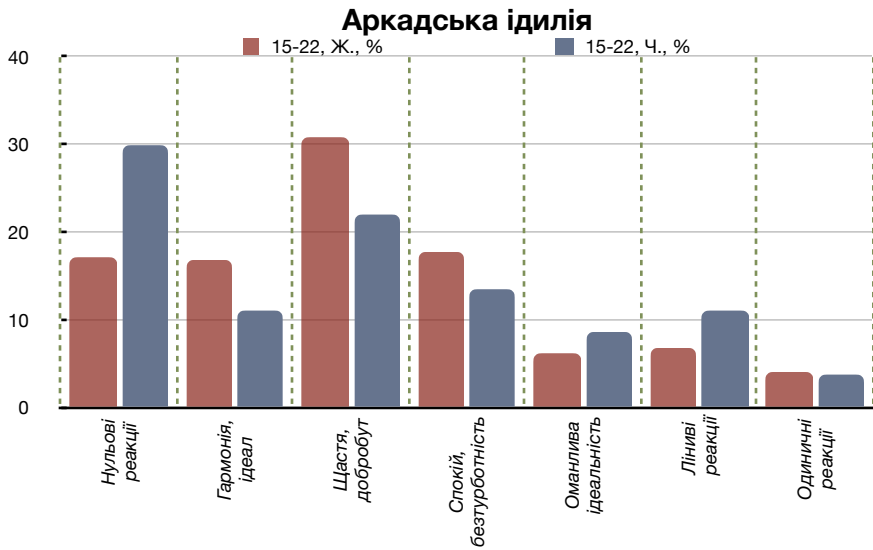
Рисунок 1

Діаграма 1

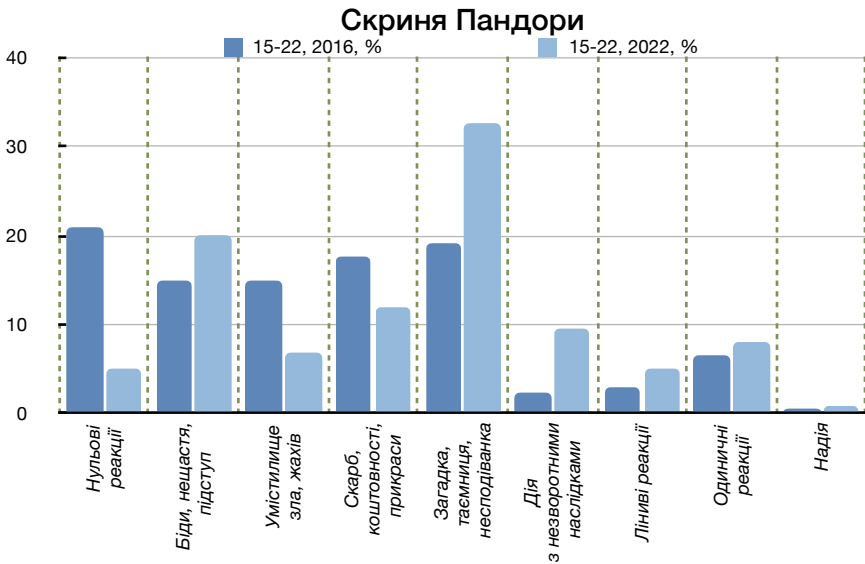
Діаграма 2

Діаграма 3

Діаграма 4

Підписано до друку 30.04.2024 р. Гарнітура Times New Roman.
Умов. друк. арк. 0,9. Формат 60х84/16. Наклад 100 прим.

Оригінал-макет виготовлено та віддруковано: ТОВ «РІК-У»
88000, м. Ужгород, вул. Карпатської України, 36

Свідectво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 5040 від 21 січня 2016 року.